

Zenon Guldon

"Rynek w Kielcach. Przekształcenia przestrzenne i zabudowa mieszczańska Kielc lokacyjnych w XVII-XIX wieku", Jan Leszek Adamczyk, Kielce 1993 : [recenzja]

Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach 18, 431-433

1995

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

którego około niej przedsięwzięto robotę¹⁴. Ostatnią próbę wznowienia eksploatacji rud w Miedziance podjęli w początkach XX w. bracia Łaszczyńscy (s. 94—98).

Omawiana praca ks. Paulewiczka winna zachęcić do podjęcia badań nad innymi rejonami górnictwa i hutnictwa kruszcowego w Staropolskim Okręgu Przemysłowym.

Zenon Guldon

JAN LESZEK ADAMCZYK: RYNEK W KIELCACH. PRZEKSZTAŁCENIA PRZESTRZENNE I ZABUDOWA MIESZCZAŃSKA KIELC LOKACYJNYCH W XVII—XIX WIEKU. Szkicem historycznym: *Osada wczesnośredniowieczna i Kielce lokacyjne w średniowieczu*, poprzedził Andrzej Kozalski, Kielce 1993 (druk. 1994), Regionalny Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego, ss. 180

Różnorodną i bogatą bazą źródłową dysponujemy jedynie w odniesieniu do dziejów Kielc w XIX—XX w. Fragmentarycznie natomiast zachowały się archiwalia miejskie do historii Kielc i innych miast międzyrzecza Wisły i Pilicy w okresie przedrozbiorowym¹. Już w 1821 r. nakazano, aby wszystkie akta „po bywszych magistratach i jurysdykcjach dominialnych” złożono w sądach pokoju. W późniejszym okresie materiały te znalazły się w Archiwum Akt Dawnych w Kielcach, skąd w 1886 r. przekazane zostały do Archiwum Głównego w Warszawie, gdzie uległy zagładzie w czasie ostatniej wojny². Do naszych czasów zachowały się jedynie dwie księgi kieleckiej rady miejskiej. Szerzej znana jest księga radziecka z lat 1789—1792, której edycję zapowiada Muzeum Narodowe w Kielcach³. Natomiast

¹⁴ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps III 2597

¹ R. Guldon *Księgi miast letowobrzeżnej części województwa sandomierskiego z XV—XVIII wieku*. „Studia Kieleckie” 1987 nr 1, s. 69—80

² R. Guldon *Archiwa kieleckie od XVIII do początków XX w.* Kielce 1973, s. 8, 19—22

³ Najszerzej wykorzystał ją J. Kuczyński *Niesmaki malżeńskie kielczan oraz ich tło pod koniec XVIII w. w świetle*

starsza księga z lat 1551—1608 wykorzystywana była jedynie fragmentarycznie, głównie do badań nad ustrojem miasta⁴. Opublikowanie jej w całości stanowi więc pilny postulat badawczy. Problem polega jednak na tym, że księga ta nie zachowała się w oryginalnej, a jej dwudziestowieczny kopista popełnił wiele pomyłek, zwłaszcza przy rozwiązywaniu skrótów i odczytach tekstów łacińskich.

Niezadawalający jest stopień wykorzystania zachowanych od połowy XVI w. ksiąg metrykalnych. Lepiej znane są inne materiały proveniencji kościelnej. Dotyczy to głównie jednak, między innymi dzięki badaniom J. L. Adamczyka, źródeł wytworzonych przez kurię biskupią i kapitułę krakowską. Natomiast poza zasięgiem zainteresowań lokalnej historiografii pozostają najstarsze akta konsystorza (oficjalatu) kieleckiego. Księga z 2. połowy XVI i początków XVII w. przechowywana jest w Krakowie⁵, a akta oficjalatu z lat 1635—1681 i 1716 we Wrocławiu⁶.

Brak systematycznych badań archeologicznych, których nie zastąpią doraźne penetracje, nie pozwala na przedstawienie najstarszych dziejów Kielc⁷. Etymologii nazwy miasta nie wyjaśniły dotychczasowe badania językoznawcze, a pracę dotyczącą toponimii Kielc należy uznać za chybioną⁸. Tak więc całościowe ujęcie dziejów przedrozbiorowych Kielc, oparte na pełnym wykorzystaniu zachowanego materiału źródłowego, wymaga dalszych badań i to nie tylko *sensu stricto* historycznych. W takiej sytuacji z uznaniem należy powitać ukazanie się omawianej pracy Adamczyka, który wcześniej dał się poznać przede wszystkim jako autor monografii dotyczącej zabudowy kościelnej na

orzeczeń sądowych. „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” t. 17: 1993, s. 75—89.

⁴ J. Szanser *Ustrój miasta Kielc na przełomie XVI i XVII wieku*. „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” t. 12: 1982, s. 27—53

⁵ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, Akta obce, bez sygn.

⁶ Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, rkps II 215

⁷ J. Kuczyński *Kielce przedlokacyjne*. Kielce 1982

⁸ W. Dzikowski, D. Kopertowska *Toponimia Kielc. Nazwy części miasta i obiektów fizjograficznych oraz nazwy ulic i placów*. Warszawa—Kraków 1976; zob. recenzję Z. Gulдона i L. Stępkowskiego, „Studia Kieleckie” 1977 nr 1, s. 143—149.

Wzgórzu Zamkowym⁹. Recenzowana praca dotyczy układu przestrzennego i zabudowy Kielc lokacyjnych. Pod terminem tym Autor rozumie tak zwane miasto właściwe, a nie całe terytorium lokowanego miasta. Nie uwzględnił więc przedmieść i ról miejskich, które zajmowały większość terytorium miasta.

Omawianą pracę poprzedza szkic A. Kozalskiego, przedstawiający w syntetycznym zarysie dzieje Kielc do XVI w. W świetle dotychczasowych badań nie można ustalić charakteru osady przedlokacyjnej. Szkoda, że Autor nie uwzględnił artykułu K. Skupińskiego, stanowiącego polemikę z ustaleniami J. Kuczyńskiego. Skupiński kwestionuje między innymi hipotezę o targowym rodowodzie Kielc, ich grodowym charakterze, zniszczeniu Kielc przez Konrada Mazowieckiego, zastanawia się nad czasem budowy kolegiaty itd.¹⁰ Na obecnym etapie badań trudno też ustalić dokładniej czas budowy kościoła św. Wojciecha. Poprzez stać musimy na stwierdzeniu E. Wiśniowskiego, że jego fundacja „miała miejsce najprawdopodobniej na przełomie XI/XII w., rozumiejąc przełom ten dość szeroko”¹¹. Wątpliwości budzą stwierdzenia Autora, że nie możemy odpowiedzieć na pytanie „czy późniejsza organizacja na prawie niemieckim została poprzedzona wcześniejszą lokacją na prawie polskim” (s. 19) lub że nie udowodniona jest teza, że „miasto było lokowane na prawie polskim w XIII w.” (s. 20). T. Lalik udowodnił bezpodstawność hipotez o istnieniu polskiego prawa miejskiego, a więc i o lokacjach miast na prawie polskim¹². Autor, idąc za starszą literaturą, przyjmuje, że najstarsza wzmianka o Kielcach jako o mieście lokowanym na prawie niemieckim pochodzi z 1412 r. (s. 20). K. Skupiński jako pierwszy zwrócił uwagę, że Kielce jako miasto (*civitas*) występują już w 1359 r.¹³ Wy-

daje się, że rok ten można przyjąć jako datę *ante quem* lokacji miasta na prawie niemieckim¹⁴.

Wątpliwości może budzić zdanie Autora: „Kielce na tyle podupadły, że należało potwierdzić ich miejski charakter, toteż w 1459 r. Kazimierz Jagiellończyk ponownie przyznał Kielcom prawo miejskie” (s. 20). Przyczyny ponawiania przywilejów lokacyjnych były różnorodne, między innymi chęć rozszerzenia czy uzupełnienia wcześniejszej dyspozycji. Nie bez znaczenia było też przekonanie, że gwarantem zobowiązania był król, a nie państwo¹⁵. W takim kontekście należy rozpatrywać też przywilej quasi-lokacyjny z 1535 r. i jego późniejsze potwierdzenia. Przypomnijmy, że już w 1479 r. miasto uzyskało prawo odbywania dwóch jarmarków na Wniebowzięcie NMP (15 VIII) i w niedzielę po św. Franciszku (4 X)¹⁶. Zygmunt I w 1535 r. dodał jarmark w Zwiastowanie NMP (25 III) oraz targ tygodniowy w każdą sobotę¹⁷. Zygmunt August w 1562 r.¹⁸ i Stefan Batory w 1578 r.¹⁹ ograniczyli się do formalnego potwierdzenia przywileju z 1535 r., nie zmieniając uprawnień handlowych miasta. Natomiast Zygmunt III w 1589 r. w potwierdzeniu powyższych przywilejów zmienił dzień targu tygodniowego z soboty na wtorek²⁰, umożliwiając w ten sposób udział w targach ludności starozakonnej. Władysław IV w 1638 r. ustanowił czwarty jarmark we wtorek po nie-

¹⁴ Por. F. Kiryk *Lokacje miast biskupich w prepozyturze kieleckiej. W: Pamiętnik Świętokrzyski. Studia z dziejów kultury chrześcijańskiej*. Kielce 1991, s. 52.

¹⁵ R. Szczygiel *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*. Lublin 1989, s. 105–108.

¹⁶ F. Kiryk *Urbanizacja Małopolski. Województwo sandomierskie. XIII–XVI wiek*. Kielce 1994, s. 55.

¹⁷ *Przywilej królewski dla Kielc z 1535 r.* Wyd. R. i Z. Guldonowie. „Kieleckie Studia Historyczne” 1976, s. 53–54.

¹⁸ Biblioteka Czarotoryskich, sygn. MNK 535/6, dokument z 13 I 1562 r.

¹⁹ Tamże, sygn. MNK 535/20, dokument z 22 II 1578 r.

²⁰ Tamże, sygn. 536/9, dokument z 6 IV 1589 r.: *Quin etiam ad quorundam consiliariorum nostrorum intercessionem forum septimanale, quod pro die sabbato privilegio serenissimi regis Sigismundi I, avi nostri, in oppido eodem Kielcze erat institutum, quoniam hac ipsa dies non saltis commoda instituta esse videtur, in commodiorem aliam diem nimirum feriam tertiam sive diem Martis transmulumus et transferimus, annualia vero seu nundinas, ut in eisdem litteris superius insertis constituta et ordinata sunt, approbamus statuimusque et decernimus perpetuo observandam.*

⁹ J. L. Adamczyk *Wzgórza Zamkowe w Kielcach*. Kielce 1991.

¹⁰ K. Skupiński *Kielce przedlokacyjne*. „Studia Kieleckie” 1982 nr 3, s. 99–107.

¹¹ E. Wiśniowski *Początki kościoła i parafii św. Wojciecha w Kielcach*. „Nasza Przeszłość” t. 57: 1982, s. 167.

¹² T. Lalik *Miasta Pomorza Gdańskiego i ich ustroj w XIII w.* „Zapiski Historyczne” t. 30: 1965 z. 4, s. 7–35.

¹³ K. Skupiński *Kielce...*, s. 106.

dzieli Palmowej²¹. Jan Kazimierz w 1650 r. potwierdził jedynie przywileje swych poprzedników²². Jan III Sobieski w 1676 r. dodał trzy jarmarki²³. August II w 1720 r. potwierdził powyższe przywileje²⁴, a Stanisław August w 1790 r. ustanowił trzy dodatkowe jarmarki (19 VII, 4 IX i 22 XI)²⁵. Kolejni więc władcy albo formalnie potwierdzają tylko nadania swych poprzedników, albo rozszerzają uprawnienia handlowe miasta.

J. L. Adamczyk szczegółowo omawia zabudowę rynku i poszczególnych ulic. Inwentarz z 1668 r. wymienia w całym mieście 251 placów i 186 domów mieszczkańskich (s. 27), ale w 1667 r. podatek na rzecz państwa opłacono zaledwie ze 120 dymów²⁶. Można dodać, że w 1662 r. z powodu grasującej zarazy pogłównie opłaciło zaledwie 295 osób²⁷. W 1789 r. było 269 posesji mieszczkańskich (s. 27). Można tu dodać szczęśliwie zachowane wypisy z tabel podymnego z 1775 r. Na zabudowę mieszczkańską w tym roku składało się 255 domów,

²¹ Tamże, sygn. MNK 537/19, dokument z 10 IV 1638 r.: Quo vero praedictum oppidum Kielce uberiorem gratiam nostram regiam sentiat et agnoscat maioraque in dies incrementa et augmenta percipiat ac ad meliorem conditionem deducatur, eidem nundinas seu forum annuale quartam feria tertia sive dies Martis post dominicam Palmarum celebrandum, instituendum, addendum et concedendum esse duximus, uti quidem ad intercessionem certorum consiliariorum nostrorum institui-mus, addimus et concedimus praesentibus, permittentes ut pro eisdem nundinis seu foro annuali praedicto homines utriusque sexus et conditionis memorato tempore confluere possint, fora alia annualia in praesertis litteris eisdem specificata et concessa in suo robore reservantes.

²² Tamże, sygn. MNK 537/22, dokument z 30 XII 1650 r.

²³ Tamże, sygn. MNK 538/3, dokument z 26 III 1676 r.: Preterea humillimarum supplicationum praedictorum oppidanorum Kielcensium benignam rationem habere volentes, iisdem ultra specificatas nundinas, in anterioribus diplomatibus serenissimorum praedecessorum nostrorum regum Poloniae iam antehac indultas et concessas, alias nundinas trinas seu fora annualia, videlicet primum feria tertia proxima post dominicam Cinerum, secundum pro festi sanctissimae Trinitatis, tertium feria tertia post dominicam tertiam adventus celebrandum, instituendum et concedendum esse duximus.

²⁴ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (ASK), dział 46, sygn. 79 s. 71—85

²⁵ AGAD, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, sygn. 2165b s. 119—124

²⁶ AGAD, ASK, dział 1, sygn. 65 k. 56

²⁷ Z. Guldon *Ludność żydowska w miastach województwa sandomierskiego w II połowie XVII w.* „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1982 nr 3—4, s. 25

w których znajdowało się 307 kominów (dymów — gospodarstw domowych). Zwrócić warto uwagę, że w wykazie tym występują dwa przedmieścia: Domaszowskie i Przepiórskie. Wszystkie domy podzielone zostały na cztery klasy. Do klasy I zaliczono domy murowane i drewniane w rynku, w których prowadzono handel. W klasie II znalazły się domy rynkowe, w których znajdowały się sklepy kupieckie, ale nie prowadzono w nich handlu. Klasa III obejmowała domy drewniane w ulicach, również nie prowadzące handlu. Wreszcie do klasy IV zaliczono domy drewniane, chałupy i chaty za miastem (tab. I)²⁸.

TABELA I. ZABUDOWA MIESZCZAŃSKA
KIELC W 1775 ROKU

Klasa domów	Usytuowanie domów	Liczba	
		domów	kominów
I	Rynek	5	10
II	Rynek	30	47
III	Ulice		
	Wielka	28	39
	Mała	30	33
	Warszawska	40	44
IV	Bodzęcka	37	41
	Za miastem		
	Zatyłki	37	42
	Przedmieście Przepiórskie	29	30
	Przedmieście Domaszowskie	13	13
	Odległe za miastem	6	8
Razem		255	307

Pracę uzupełniają obszerne aneksy źródłowe (s. 140—174). Dziwi trochę występujący w lustracji z 1788 r. Antoni Witecki „z żoną Elemozyną żyjący” (s. 148). Chodzi tu o Witeckiego z żoną, żyjących z jałmużny (elemozyny). Nieocenioną wartość dokumentacyjną ma 178 ilustracji. Recenzowana praca wzbogaca znacznie naszą wiedzę o dziejach Kielc, zwłaszcza w XIX w.

Zenon Guldon

²⁸ Kartoteka materiałów do słownika historyczno-geograficznego województwa sandomierskiego w dobie Sejmu Czteroletniego w Pracowni Słownika Historyczno-Geograficznego Ziem Polskich w Średniowieczu Instytutu Historii PAN w Krakowie, hasło: Kielce